

Л. Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. Л. Н.
ГУМИЛЕВА
L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY

**«ЖҮЙЕЛІК КӘСПКЕРЛІК: УНИВЕРСИТЕТТЕРДІҢ, БИЗНЕС
ПЕН МЕМЛЕКЕТТІҢ КООПЕРАЦИЯСЫНЫҢ АҒЫМДАҒЫ
ЖАҒДАЙЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ»**

*Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ*

СБОРНИК ТРУДОВ

Международной научно-практической конференции

**«СИСТЕМНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО: ТЕКУЩЕЕ
СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ КООПЕРАЦИИ
УНИВЕРСИТЕТОВ, БИЗНЕСА И ГОСУДАРСТВА»**

WORKS

of the International scientific and practical conference

**«SYSTEMIC ENTREPRENEURSHIP: THE CURRENT STATE
AND PROSPECTS OF COOPERATION BETWEEN
UNIVERSITIES, BUSINESS AND THE STATE»**

Нұр – Сұлтан, 2022

УДК 330
ББК 65
Ж 85

Рецензенты: вице-президент университета «Туран», д.э.н., профессор Алиев О.Ж.

профессор Евразийского национального университета им.Л.Н.Гумилева, к.э.н. Мажитов Д.М.

Редакционная коллегия

Майдырова А.Б. – д.э.н., профессор, заведующий кафедрой, Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, г.Нур-Султан

Мырзахмет Ж.К. – PhD, доцент, Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, г.Нур-Султан

Мырзахмет М.К. – к.ф/м.н., доцент Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, г.Нур-Султан

Ауелбекова А.К. – к.э.н., доцент, Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, г.Нур-Султан

ISBN 978-601-337-675-2

«Жүйелік кәсіпкерлік: университеттердің, бизнес пен мемлекеттің кооперациясының ағымдағы жағдайы мен перспективалары» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектер жинағы. –Нұр-Сұлтан: Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2022. -224б.

Сборник трудов международной научно-практической конференции «Системное предпринимательство: текущее состояние и перспективы кооперации университетов, бизнеса и государства». –Нур-Султан: Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, 2022. -224с.

Works of the International scientific and practical conference «Systemic entrepreneurship: the current state and prospects of cooperation between universities, business and the state». - Nur-Sultan: L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2022. -224p.

УДК 330
ББК 65

ISBN 978-601-337-675-2

- © Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2022
- © Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, 2022
- © L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2022

4. Шумпетер, Й.А. Теория экономического развития. Исследование предпринимательской прибыли капитала процента и цикла конъюнктуры / Й.А. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.
5. Mensh, G. Stalemate in Technology / G.Mensh. – N.Y., 1979. -С.73-80.
6. Г.М.Мутанов, Р.К.Сагиева. Инновационный Казахстан. Учебное пособие. –Алматы, 2020.
7. Қазақстандағы пайдалы қазбалар кен орындары.
<https://massaget.kz/layfstay1/alemtanu/Qazaqstanym/63335/>

ӘОЖ 334.012

ОЛИГОПОЛИЯНЫҢ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІККЕ ӘСЕРІ

Молдашов Нуртай Оразалиевич

nomtonb1@mail.ru

э.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Нұржан Қымбат Нұртілеуқызы

kimbatnk@mail.ru

Экономика мамандығының магистранты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Тұрақты дамуды қалыптастыруда дамудың мақсаттарын, міндеттері мен бағыттарын айқындайтын мемлекет қана емес, сондай-ақ қоғам идеяларының іске асырушысы болып табылатын кәсіпкерлік қоғамдастықта маңызды рөл атқарады.

Бұл жағдайда экономикалық даму өзекті адами әлеуетке – жеке және кәсіпкерлік белсенділікке сүйенеді. Экономикалық дамудағы кәсіпкер мен кәсіпкерлік функциясының рөлін Й. Шумпетер талдады: «кәсіпкерлік функция инновациялармен, даму параметрлерін жүзеге асырумен, жаңа құндылықтар жүйесін құрумен тығыз байланысты. < ... > кәсіпкерлік функция экономикадағы тұрақты өзгерістердің де, қоғамның жоғарғы қабаттарын құрайтын элементтердің де тұрақты өзгеруінің қозғаушы күші болды. Ол осы күндері де осы қозғаушы күш болып қала береді» [1].

Бұл ретте «кәсіпкер» өзгерістер факторы емес, олардың тетігінің бейнесі болып табылады. Кәсіпкерліктің дамуы нарықтық экономиканың өсуінің маңызды факторы болып табылады, бұл халықаралық құжаттармен расталады. Йоханнесбургтің тұрақты даму декларациясында (2002) «жеке сектор өзінің заңды қызметін жүзеге асыру барысында, оның ішінде ірі де, кіші де компаниялар әділ құрылған және тұрақты қауымдастықтарды құруға өз үлесін қосуға міндетті» деп көрсетілген [2]. Сондықтан қазіргі жағдайда кәсіпкерлік (кең мағынада) қоғам дамуының экономикалық ғана емес, әлеуметтік негізін де жасайды.

Нарықтық экономиканың негізгі тұғырнамасы – шағын және орта

кәсіпкерлікке тиесілі. Шағын және орта кәсіпкерлік өте мобильді, оған ірі бастапқы инвестициялар қажет емес, ол ресурстар айналымының жоғары жылдамдығына кепілдік береді, экономиканы қайта құрылымдау, экономиканы тұрақсыздандыру және қаржылық ресурстар шектеулі болған жағдайда тұтыну тауарлары нарығын құру және толтыру мәселелерін мобильді және тиімді шеше алады. Сонымен қатар, шағын және орта кәсіпорындар мемлекеттің қазіргі әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуде маңызды рөл атқарады, оның ішінде – халықты жұмыспен қамту проблемалары.

Халықаралық тәжірибе көрсетіп отырғандай, шағын және орта кәсіпкерлік қазіргі заманғы қоғамды қалыптастырудың іргетасы болып табылады, дамыған елдердің елеулі үлесінің ЖІӨ-нің маңызды бөлігін құрады. Бұл секторда ұлттық ресурстардың басым бөлігі тартылған. Шағын және орта кәсіпкерліктің жұмыс істеуі өнертапқыштық және инновацияны алға тартатындығын атап өткен жөн: шетелдік зерттеулер батыста негізгі идеялар мен өнертабыстар негізінен ірі емес, шағын және орта кәсіпорындардан келетінін көрсетеді.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика бюросының 2020 жылғы қорытындылары бойынша, ЖІӨ-дегі шағын және орта кәсіпкерліктің үлесі – 32,8% құрады. Жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны 1357,3 мың бірлік, ол тіркелген субъектілердің жалпы санында 84,3% үлесін алып тұр. Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінде жұмыспен қамтылғандар саны 3472,6 мың адам. Бұл көрсеткіштерді төменгі кестелерден толықтай көре аламыз.

Кесте - 1. ШОК кәсіпорындары қызметінің 2020 жылғы көрсеткіштері

	2020 жыл саны, бірлік	2019 жыл саны, бірлік	Жұмыспен қамтылғандар саны, адам	Өнім (тауарлар, қызмет көрсетулер) шығарылымы, млн. теңге
Қазақстан Республикасы	282 686	260 867	1 818 325	29 863 565
Ақмола	8 268	7 817	66 956	772 288
Ақтөбе	11 508	10 909	82 778	917 986
Алматы	12 898	11 902	105 668	1 333 776
Атырау	8 177	7 897	75 752	2 024 358
Батыс Қазақстан	6 399	6 348	43 919	1 128 180
Жамбыл	7 348	6 567	41 080	494 588
Қарағанды	19 158	18 184	138 761	1 471 251
Қостанай	8 528	8 095	83 788	1 084 085
Қызылорда	5 795	5 596	36 744	333 728
Маңғыстау	9 722	9 042	62 085	1 273 913
Павлодар	10 853	10 103	67 683	734 350
Солтүстік Қазақстан	5 844	5 471	60 008	552 779
Түркістан	9 154	8 370	57 766	534 955
Шығыс Қазақстан	12 451	11 830	103 372	1 078 787
Нұр-Сұлтан қаласы	52 355	47 622	258 764	6 459 857
Алматы қаласы	78 233	70 767	438 399	8 714 131
Шымкент қаласы	15 995	14 347	94 802	954 553

Кесте 1-ден көріп отырғанымыздай, 2019 жылдан 2020 жылға дейін Қазақстан Республикасындағы ШОК кәсіпорындары саны 7,7%-ға артқан. Ең көп кәсіпорындар Алматы қаласында үлесі 27,7%, Нұр-Сұлтан қаласында үлесі 18,5%, Қарағанды облысында үлесі 6,8% бар [3].

Кесте - 2. 2018-2020 жылдарға ЖӨӨ-дегі шағын және орта кәсіпкерліктің жалпы қосылған құнының үлесі

	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2018/2019	2019/2020
Қазақстан Республикасы	28,4	31,7	32,8	3,3	1,1
Ақмола	30,8	28,6	27,1	-2,2	-1,5
Ақтөбе	20,7	21,2	23,8	0,5	2,6
Алматы	32,0	33,6	32,4	1,6	-1,2
Атырау	18,7	22,0	19,5	3,3	-2,5
Батыс Қазақстан	36,0	37,3	34,1	1,3	-3,2
Жамбыл	20,9	20,9	26,5	0	5,6
Қарағанды	17,2	16,8	17,9	-0,4	1,1
Қостанай	29,4	32,8	31,5	3,4	-1,3
Қызылорда	16,9	17,8	17,6	0,9	-0,2
Маңғыстау	16,8	22,9	29,4	6,1	6,5
Оңтүстік Қазақстан	-	-	-	-	-
Павлодар	16,2	18,6	18,8	2,4	0,2
Солтүстік Қазақстан	29,7	30,3	31,5	0,6	1,2
Түркістан	19,5	23,1	24,4	3,6	1,3
Шығыс Қазақстан	18,0	19,5	20,0	1,5	0,5
Нұр-Сұлтан қаласы	48,6	55,1	56,8	6,5	1,7
Алматы қаласы	40,1	44,8	49,2	4,7	4,4
Шымкент қаласы	25,6	34,1	31,8	8,5	-2,3

Кесте 2-ден ЖӨӨ-дегі шағын және орта кәсіпкерліктің жалпы қосылған құнының үлесін көреміз. Ең жақсы көрсеткіштерді Маңғыстау облысынан, Түркістан облысынан, Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларынан көруге болады. Жамбыл облысы да соңғы жылы 5,6%-ға өсіп алдыңғы қатарда келе жатыр [4].

Көрсеткіштерге қарай отырып, шағын және орта кәсіпкерліктің баяу дамып жатқанын көруге болады. Forbes Kazakhstan рейтингі аясында өңірлік ШОК пен жергілікті атқарушы биліктің экономикалық қызметтеріне сауалнама жүргізілді. Респонденттер өз кәсіпкерлігінің перспективаларын, салық жүктемесін арттыру немесе азайту, сондай-ақ дамудың ең өзекті мәселелерін бағалады.

Сауалнаманың қорытындылары бойынша, ШОК дамуына әсер ететін негізгі кедергілер:

- банктік қаржыландыру;
- сұраныстың төмендеуі;

- аймақтың ірі компанияларындағы тоқырау/кұлдырау;
- жемқорлық;
- қаржылық емес мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіздігі;
- мемлекеттік тапсырысты төмендету;
- макроэкономикалық тоқырау;
- инфрақұрылымның дамымауы;
- артық мемлекеттік бақылау;
- кадрлар [5].

Бұл кедергілерден басқа, қазіргі уақытта олигополия ШОК дамуына кедергі келтіруде. Ол туралы еліміздің Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «экономикалық өсудің негізгі пайда алушылары қаржы-олигархиялық топтар болды. Қалыптасқан олигополиялар еркін нарықтың дамуын айтарлықтай шектеді және елдің бәсекеге қабілеттілігін төмендетті» деп айтқан болатын [6].

Олигополияда нарық сұраныстың едәуір бөлігін қанағаттандыра алатын бірнеше ірі қызмет сатушылардан тұрады. Бұл көптеген сатушылар мен сатып алушылар нарығы емес, шектеулі сатушылар нарығы болып табылады. Мұндай нарықтардағы бағалар бәсекелестік нәтижесінде тепе-теңдікке келмейді, олар жоғары болып қалады және сұраныс толық қанағаттандырылмайды.

Олигополияның шағын және орта кәсіпкерліктің дамуына әсері едәуір. Оларға тоқталып кететін болсақ:

- бәсекелестіктің төмен деңгейі;
- үлкен пайда алу үшін жоғары әлеует;
- олигополиялар арқылы бақыланатын тауарлар мен қызметтерге үлкен сұраныс;
- компаниялардың шектеулі саны тұтынушыларға өнімді салыстыру мен таңдауды жеңілдетеді;
- неғұрлым бәсекеге қабілетті бағалар;
- брендтер нарықта өмір сүруі керек болғандықтан, өнімдер мен қызметтердің сапасын жақсарту;
- үздік тұтынушыларды қолдау;
- нарықтағы бағаның тұрақтылығы;
- ақпараттық жарнамалардың кең қолданылуы.
- клиенттердің шектеулі таңдауы;
- кіруге жоғары кедергілер;
- компаниялар инновацияға қызығушылық танытпайды, өйткені бәсекелестік деңгейі төмен және тағы басқалары.

Олигополия өзінің құрылымында монополияға өте жақын, сондықтан монополистің нарықтық күші сияқты жағымсыз салдарларды күтуге болады. Жасырын келісімдер жасасу арқылы олигополиялар мемлекеттің бақылауынан кетеді және бәсекелестіктің көрінісін жасайды, ал іс жүзінде олар сатып алушылар есебінен пайда көруге тырысады. Сайып келгенде, бұл қолда бар ресурстарды пайдалану тиімділігінің төмендеуіне және қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандырудың нашарлауына әсер етеді.

Негізгі күрес басым компаниялар мен жаңадан бастаушылар арасында өтеді. Бір жағынан, басым компаниялар кішкентай ойыншыларға кез-келген тәсілмен нарыққа жол жабады. Шағын кәсіпкерлік өкілдері жасаған инновациялық идеяларды көбінесе ірі корпорациялар енгізеді. Олигополиялар оларды технологиялық іске асыру үшін жеткілікті капиталы жоқ шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту негізінде технология, өндіріс және нарық саласында жетістікке жету мүмкіндігін пайдаланады. Жалпы алғанда, олигополиялардың тиімділігін бағалауға назар аударған кезде, олар ғылыми-техникалық прогресті тежеуге жиі қызығушылық танытады, өйткені олар бұрын салынған ірі капиталға қажетті пайдаға қол жеткізгенге дейін пайда болған «жаналықтарды» енгізуге асықпайды. Мұндай саясат машиналар мен жабдықтардың да, технологиялар мен өнімдердің де тозуына жол бермейді.

Олигополия нарығын толығымен жабық деп санауға болмайды. Жаңа компанияларға кіру мүмкіндігі әрқашан бар. Бірақ мұнда олар бірқатар проблемаларға тап болуы мүмкін. Олигополиялар көбінесе үлкен қаржылық, уақытша, еңбек және ресурстарды қажет ететін салаларда қалыптасады. Мысалы, мұндай нарықтық құрылым қара және түсті металлургияға, зымыран, кеме жасау, химия өндірісі, шикізат өндірісі, автомобильдер, ұшақтар өндірісі және т.б. үшін тән. Сонымен қатар, жаңадан бастаушыдан тиісті рұқсат құжаттары қажет болуы мүмкін – лицензиялар, патенттер, аккредиттеу. Олигополияның өзі жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың үлкен көлемін білдіреді. Олар нарықтың үлкен үлесін қамтамасыз етеді, жаңадан бастаушыларға орын қалдырмайды. Сонымен қатар, олигополистер шикізатқа қол жеткізе алады және оны ұтымды пайдаланады. Бұл факт нарыққа кіруді қиындатады. Егер олигополия жұмыс істемесе, яғни оның қатысушылары бір-біріне тәуелсіз әрекет етсе, онда жаңадан келген адам пайда болған кезде олар келісімге келе алады. Жаңа компанияның өз өндірісін ашуына жол бермеу үшін олигополистер өнімнің төмен бағаларын белгілейді. Әдетте мұндай баға өндірістің орташа шығындарын ғана жаба алады. Бұл тәсіл нарықтың еркін үлесін азайтады, бұл оны жаңа компаниялар үшін жағымсыз етеді. Сонымен қатар, олигополистер өз өндірісінің ауқымдылығына байланысты өз позициялары мен кірістерін сақтайды. Алайда, егер олигополияда баға соғысы болса, бағалар өссе, онда жаңа компаниялар үшін бос орын пайда болады.

Қазіргі уақытта әрбір секторда шағын кәсіпорындардың нарыққа кіруіне жол бермейтін үш-төрт компания жұмыс істейді. Отын-энергетика кешенінде, оның ішінде мұнай өнімдері нарығында Petrosun, KMG, Petroleum operating үш ірі жеткізушісінің үлесі 80%-дан асады. Сұйытылған мұнай газында 70%-дан астамы CNPC, Petrosun, KMG тиесілі. Бұл жағдайда жекелеген жергілікті өндірушілер газды негізінен географиялық орналасуына сәйкес аймаққа жеткізеді.

Коммуналдық-тұрмыстық көмір нарығында екі ірі өнім берушінің үлесі 70%-дан астамды құрайды. Олар «Шұбаркөл көмір» және «Қаражыра». Жеткізу нарығында «Богатырь Көмір» басым.

Әуе көлігінде, оның ішінде жекелеген ішкі жолаушылар тасымалдарында «Эйр Астана», SCAT үстем жағдайға ие.

Ұялы байланыс қызметтерінің нарығы дуополистік, шоғырлану деңгейі жоғары. Нарықта екі ойыншы бар – «Қазақтелеком» (60%) және «Кар-Тел».

Жоғарыдағы мәселелерді қорытындылай отырып, шоғырланған нарықтар шағын және орта кәсіпкерліктің дамуына кедергі келтіретінін атап өткен жөн, өйткені іс жүзінде оларға қол жетімділік жоқ. Аутсорсинг, қосалқы өндірістерді және қызмет көрсету саласын дамыту құралдары жұмыс істемейді. Бұл жердегі негізгі міндет – сала құрылымы мен салалық заңнаманы біртіндеп өзгерту арқылы осы нарықтардың қайта шоғырлануына ықпал ету. Нақты айтатын болсақ:

1. Монополияға қарсы органдардың қызметін күшейту керек.
2. Олигополия ойыншылары картельдік келісімге бара алмайтындай етіп заң жазу керек.
3. Қоғамның бақылауын тәуелсіз кәсіби экспертизаны ұйымдастыру керек. Ал ол үшін қоғамдық бақылау туралы дұрыс заң қажет.
4. Компаниялардың қызметі ашық болуы тиіс. Ешқандай құпия болмауы тиіс.

Қолданылған әдебиеттер

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. 252–253 б.
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. 126 б.
3. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию [принята на Всемир. встрече на высш. уровне по устойчивому развитию (Йоханнесбург, 26 авг. – 4 сент. 2002 г.)]
URL:http://www.un.org/russian/document/declarat/decl_wssd.html.
4. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының жылдық көрсеткіштері
5. Алма Омарова. Қазақстандағы ШОБ дамуына кедергілер аталды. Forbes журналы. 2018
6. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың ҚР Парламенті Мәжілісінің отырысындағы жолдауы

УДК 658.27

УПРАВЛЕНИЕ ОБОРОТНЫМ КАПИТАЛОМ КОМПАНИИ

Мусабаев Саян Цинлунович

Musabaev84@gmail.com

Магистрант ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Научный руководитель – Жансеитова Г.С.